

PRAWO MEDYCZNE

Komentarze i glosy
do orzeczeń sądowych

Mirosław Nesterowicz

---

3. WYDANIE

PRAWO MEDYCZNE

Komentarze i glosy
do orzeczeń sądowych

Mirosław Nesterowicz

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

3. WYDANIE

Stan prawny na 1 stycznia 2017 r.

Wydawca
Izabella Matecka

Redaktor prowadzący
Joanna Maź

Opracowanie redakcyjne
Dagmara Wachna

Łamanie
Justluk

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by
Wolters Kluwer SA, 2017

ISBN: 978-83-8092-932-6

3. wydanie

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl
www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	21
Wstęp	25
Rozdział 1	
Podstawy odpowiedzialności cywilnej lekarza	
i zakładu leczniczego	27
1.1. Uwagi wprowadzające	29
1.2. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 13 maja 2005 r., I CK 662/04 – zasądzenie odszkodowania w deliktowym reżimie odpowiedzialności	36
1.3. Glosa do wyroku Sądu Okręgowego w Lublinie z dnia 4 kwietnia 2002 r., I C 656/99 – odpowiedzialność zakładu opieki zdrowotnej za szkody wyrządzone przez lekarzy i personel medyczny jak za podwładnego; kompensacyjny charakter zadośćuczynienia	44
1.4. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 24 stycznia 2008 r., I ACa 354/07 – obowiązki pooperacyjne lekarza – odpowiedzialność szpitala klinicznego za działania lekarzy	50
1.5. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 26 stycznia 2011 r., IV CSK 308/10 – odpowiedzialność niepublicznego zakładu opieki zdrowotnej za szkodę wyrządzoną z winy lekarza prowadzącego indywidualną praktykę lekarską	56

1.6. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 11 października 2007 r., IV CSK 174/07 – legitymacja bierna w związku z zabiegiem zleconym i wykonywanym na terenie samodzielnego publicznego zakładu opieki zdrowotnej przez lekarza w ramach indywidualnej praktyki lekarskiej	65
1.7. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 1 grudnia 1998 r., III CKN 741/98 – odpowiedzialność szpitala a poziom usług świadczonych w publicznej służbie zdrowia	70
1.8. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 23 kwietnia 2013 r., I ACa 721/12 – odpowiedzialność lekarza wykonującego prywatną praktykę – zbieg odpowiedzialności kontraktowej z odpowiedzialnością deliktową (art. 443 k.c.)	74
1.9. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 7 marca 2013 r., II CSK 364/12 – odpowiedzialność Skarbu Państwa na zasadzie słuszności (art. 417 ² k.c.)	82
1.10. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 22 stycznia 2013 r., I ACa 1160/12 – odpowiedzialność na zasadzie słuszności w razie szkody wynikłej ze szczepień ochronnych	92
1.11. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 14 stycznia 2013 r., I ACa 1348/13 – charakter prawny umowy o zabiegi lecznicze, odpowiedzialność kontraktowa lekarza	103
1.12. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 20 maja 2016 r., II CSK 517/15 – podstawy odpowiedzialności niepublicznego zakładu leczniczego i zatrudnionych tam lekarzy wobec pacjentów zakładu	111
 Rozdział 2	
Wina lekarza i szpitala. Błąd sztuki lekarskiej	112
2.1. Uwagi wprowadzające	113
2.2. Odesłanie	117

2.3. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 27 czerwca 2007 r., VI ACa 108/07 – błędy diagnostyki i terapii, opieszałość w podejmowaniu czynności i niedostateczne pouczenie pacjenta o ryzyku związanym ze stanem jego zdrowia jako przesłanki odpowiedzialności lekarza	118
2.4. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 4 marca 2009 r., I ACa 12/09 – wina szpitala – ciężar dowodu istnienia związku przyczynowego pomiędzy błędem sztuki lekarskiej a szkodą	123
2.5. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z dnia 12 października 2006 r., I ACa 377/06 – odpowiedzialność zakładu opieki zdrowotnej za błędy organizacyjne i zaniedbania personelu medycznego oraz za naruszenie standardów postępowania i procedur medycznych	128
2.6. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 23 listopada 2006 r., I ACa 561/06 – wina lekarza za niezastosowanie właściwego leczenia	133
2.7. Glosa do wyroku Sądu Okręgowego w Lublinie z dnia 1 lutego 2006 r., I C 213/04 – błąd lekarski a niedbalstwo lekarza	137
2.8. Glosa do wyroku Sądu Okręgowego w Radomiu z dnia 15 lipca 2003 r., I C 955/98 – nieprawidłowy sposób leczenia oraz zwłoka z zasięgnięciem opinii specjalisty jako wina lekarza	141
2.9. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 28 października 1983 r., II CR 358/83 – wina zakładu leczniczego za personel medyczny	145
2.10. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 5 lutego 1974 r., I PR 518/73 – wina lekarza za błędną diagnozę oraz zarzut przyczynienia się pacjenta do własnej śmierci	149
2.11. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 22 sierpnia 2012 r., I ACa 178/12 – zawiniony błąd sztuki lekarskiej – związek przyczynowy – dziedziczenie roszczenia o zadośćuczynienie (art. 445 § 3 k.c.)	159

2.12. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 7 marca 2012 r., I ACa 750/11 – wina lekarza – zaniechanie leczenia zachowawczego – niepoinformowanie pacjenta o ryzyku zabiegu operacyjnego i dokonanie tego zabiegu mimo braku dostatecznych umiejętności – ustalenie rozmiaru szkody ...	166
2.13. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 24 października 2013 r., IV CSK 64/13 – błąd sztuki lekarskiej, postępowanie dowodowe w „procesach lekarskich”	175
2.14. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 8 lipca 2015 r., I ACa 63/15 – wina anonimowa, prawo pacjenta do rezygnacji z leczenia	183
2.15. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 30 maja 2014 r., I ACa 795/11 – domniemanie winy, błąd diagnostyczny	196
2.16. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 15 lipca 2014 r., I ACa 25/14 – błąd diagnostyczny, podstawa odpowiedzialności zakładu leczniczego	204

Rozdział 3

Związek przyczynowy	214
3.1. Uwagi wprowadzające	215
3.2. Odesłanie	217
3.3. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 13 czerwca 2000 r., V CKN 34/00 – prawdopodobieństwo związku przyczynowego w razie zakażenia pacjenta w szpitalu	218
3.4. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 29 września 2014 r., I ACa 233/14 – dowód związku przyczynowego, domniemania faktyczne	224

Rozdział 4

Ciężar dowodu	233
4.1. Uwagi wprowadzające	233
4.2. Odesłanie	235

Rozdział 5

Zgoda pacjenta na zabiegi medyczne. Obowiązek informacji ...	237
5.1. Uwagi wprowadzające	239
5.2. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 31 marca 2006 r., I ACa 973/05 – zabieg medyczny wykonany zgodnie z zasadami wiedzy, ale bez zgody pacjenta	242
5.3. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 14 kwietnia 2011 r., I ACa 130/11 – odpowiedzialność szpitala za dokonanie operacji w zakresie nieobjętym zgodą pacjenta	246
5.4. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 12 października 2007 r., I ACa 920/07 – zakres zgody pacjenta – niedołożenie należytej staranności przez lekarza	251
5.5. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 3 grudnia 2009 r., II CSK 337/09 – obowiązek informacji o ryzyku i rzadkich skutkach zabiegu operacyjnego	256
5.6. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2008 r., II CSK 259/08 – informacja o ryzyku w przypadku zaniechania zabiegu medycznego i świadoma odmowa poddania się leczeniu	263
5.7. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 11 marca 2008 r., I ACa 846/07 – „uświadomiona” zgoda pacjenta	269
5.8. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 23 listopada 2007 r., IV CSK 240/07 – obowiązek informacji w związku z odmową pacjenta poddania się leczeniu lub badaniu	278
5.9. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 26 kwietnia 2007 r., II CSK 2/07 – obowiązek udzielenia pacjentowi informacji a brak konieczności wskazania wszystkich możliwych skutków leczenia	283
5.10. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 29 września 2005 r., I ACa 236/05 – zakres udzielanych pacjentowi informacji	288

5.11. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 11 kwietnia 2006 r., I CSK 191/05 – niezachowanie pisemnej formy oświadczenia pacjenta wyrażającego zgodę na zabieg operacyjny	294
5.12. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 17 grudnia 2004 r., II CK 303/04 – ciężar dowodu wykonania ustawowego obowiązku udzielenia pacjentowi informacji	301
5.13. Glosa do wyroku Sądu Okręgowego w Krakowie z dnia 30 grudnia 2003 r., I C 110/02 – informacja o skutkach zabiegu operacyjnego	309
5.14. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 2 października 2003 r., I ACa 368/03 – niepoinformowanie pacjenta przez lekarzy o sposobie przeprowadzenia zabiegu	313
5.15. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 28 sierpnia 1973 r., I CR 441/73 – informowanie pacjenta o mogących wystąpić komplikacjach a ryzyko odmowy wyrażenia zgody na dokonanie zabiegu	317
5.16. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 listopada 1972 r., I CR 463/72 – informacja o możliwościach w zakresie leczenia zachowawczego i operacyjnego	325
5.17. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 29 grudnia 1969 r., II CR 551/69 – przekroczenie zakresu zgody na zabieg udzielony przez pacjenta	330
5.18. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 13 lipca 2011 r., I ACa 57/11 – zakres zgody pacjenta na interwencję medyczną i ryzyko zabiegu	340
5.19. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 2 sierpnia 2012 r., I ACa 443/12 – brak „poinformowanej” zgody pacjenta na zabieg operacyjny – zadośćuczynienie za naruszenie praw pacjenta	346
5.20. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 28 listopada 2012 r., V ACa 826/12 – zakres obowiązku informacji o ryzyku i skutkach zabiegu medycznego	353

5.21. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 18 września 2013 r., I ACa 355/13 – obowiązek lekarza poinformowania pacjenta o alternatywnych metodach diagnostyki i leczenia	361
--	-----

Rozdział 6

Zabiegi oczywiście zbędne. Nieważność zgody pacjenta	368
6.1. Uwagi wprowadzające	368
6.2. Glosa do wyroku Sądu Okręgowego w Katowicach z dnia 12 grudnia 2003 r., II C 911/01/5 – zabieg operacyjny oczywiście zbędny	370
6.3. Glosa do wyroku Sądu Okręgowego w Bydgoszczy z dnia 19 lipca 1999 r., I C 1150/98 – dokonanie zabiegu operacyjnego mimo braku wskazań medycznych	374
6.4. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 16 stycznia 2013 r., I ACa 692/12 – dokonanie oczywiście zbędnej operacji resekcji zdrowego organu na skutek błędu diagnostycznego	379

Rozdział 7

Problem transfuzji krwi u Świadców Jehowy	384
7.1. Uwagi wprowadzające	385
7.2. Glosa do wyroku Cour Administrative d'Appel de Paris z dnia 9 czerwca 1998 r., D.1999. J. 277 – obowiązek lekarza poszanowania woli chorego a ochrona życia i zdrowia	386
7.3. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Aix-en-Provence z dnia 21 grudnia 2006 r., D. 2007, n° 26 – opóźnione podjęcie interwencji ratującej życie a respektowanie woli pacjenta	392

Rozdział 8

Odpowiedzialność szpitala (lekarza) za zakażenia	397
8.1. Uwagi wprowadzające	398
8.2. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 9 maja 2002 r., ACa 221/02 – obowiązek szczegółowego powiadomienia pacjenta i członków jego najbliższej rodziny o konsekwencjach nosicielstwa wirusa choroby zakaźnej	400

- 8.3. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie
z dnia 9 lutego 2000 r., I ACa 69/00 – dowód *prima facie*
w „procesach lekarskich” 405
- 8.4. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu
z dnia 28 kwietnia 1998 r., I ACa 308/98 – dowody
w procesie o zakażenie pacjenta chorobą zakaźną 410
- 8.5. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku
z dnia 26 czerwca 1992 r., ACr 254/92 – odpowiedzialność
zakładu leczniczego za zakażenie wirusem HIV 414
- 8.6. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie
z dnia 30 października 2015 r., I ACa 189/15
– odpowiedzialność szpitala za zakażenia bakteryjne
podczas porodu 419

Rozdział 9

- Pozostawienie ciał obcych w polu operacyjnym** 427
- 9.1. Uwagi wprowadzające 427
- 9.2. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie
z dnia 16 grudnia 2003 r., I ACa 573/03 – pozostawienie
po operacji w zaszytej ranie ciała obcego 429
- 9.3. Glosa do wyroku Sądu Okręgowego we Wrocławiu
z dnia 20 września 1999 r., I C 708/96 – pozostawienie
podczas operacji ciała obcego w organizmie pacjenta 433
- 9.4. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 25 lutego
1972 r., II CR 610/71 – pozostawienie podczas operacji
ciała obcego w organizmie pacjenta 437

Rozdział 10

- Odpowiedzialność za użycie wadliwego sprzętu medycznego** 442
- 10.1. Uwagi wprowadzające 442
- 10.2. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 11 maja
1983 r., IV CR 118/83 – dopuszczenie do użycia
niesprawnego sprzętu medycznego 444
- 10.3. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 17 grudnia
2004 r., II CK 300/04 – odpowiedzialność sprzedawcy
za wadliwy aparat ortopedyczny 449

Rozdział 11**Postępowanie lecznicze wobec osób z zaburzeniami**

psychicznymi	453
11.1. Uwagi wprowadzające	454
11.2. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 17 marca 1977 r., I CR 70/77 – stosowanie elektrowstrząsów w zakładzie psychiatrycznym	456
11.3. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 18 marca 2013 r., I ACa 852/12 – odpowiedzialność szpitala psychiatrycznego za niezapewnienie pacjentom bezpieczeństwa pobytu	463

Rozdział 12

Zabiegi chirurgii estetycznej	472
12.1. Uwagi wprowadzające	472
12.2. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 5 września 1980 r., II CR 280/80 – obowiązek poinformowania pacjenta o ryzyku powikłań zabiegu operacyjnego dla celów estetycznych	474
12.3. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 20 maja 2016 r., II CSK 517/15 – odpowiedzialność NZOZ Chirurgii Plastycznej i lekarza za szkody wyrządzone pacjentce przy operacji powiększenia piersi	478
12.4. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 2 października 2014 r., I ACa 625/14 – ryzyko powikłań pooperacyjnych pacjentki przy operacji powiększenia piersi	490

Rozdział 13

Zabiegi sterylizacji	499
13.1. Uwagi wprowadzające	499
13.2. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 19 lutego 2008 r., I ACa 34/08 – bezprawne podwiązanie jajowodów podczas operacji cesarskiego cięcia	502

Rozdział 14

Odpowiedzialność za szkody wyrządzone przez leki	508
14.1. Uwagi wprowadzające	508
14.2. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 27 października 2004 r., I ACa 575/04 – zastosowanie niewłaściwego leku jako błąd w sztuce lekarskiej	510

Rozdział 15

Badania prenatalne i preimplantacyjne	515
15.1. Uwagi wprowadzające	515
15.2. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 12 czerwca 2008 r., III CSK 16/08 – prawo kobiety do badań prenatalnych	519

Rozdział 16

Odpowiedzialność za szkody wyrządzone przy porodzie	526
16.1. Uwagi wprowadzające	527
16.2. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 23 listopada 2011 r., I ACa 1124/11 – zaniechanie wykonania koniecznych badań u kobiety ciężarnej	529
16.3. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2011 r., I CSK 389/10 – uszkodzenia płodu przy porodzie będące winą lekarzy, dziedziczenie roszczenia o zadośćuczynienie (art. 445 § 3 k.c.)	535
16.4. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 10 listopada 2009 r., I ACa 523/09 – niewłaściwy sposób przeprowadzenia porodu	543
16.5. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 21 lutego 2006 r., I ACa 69/06 – błędna ocena stanu płodu i opóźnienie porodu	549
16.6. Glosa do wyroku Sądu Okręgowego w Katowicach z dnia 17 grudnia 2003 r., II C 844/01/5 – wina szpitala i lekarza przy porodzie	554

16.7. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 10 stycznia 2002 r., I ACa 576/01 – odpowiedzialność szpitala za błąd w sztuce lekarskiej przy porodzie	559
16.8. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 19 kwietnia 2000 r., I ACa 1146/99 – odpowiedzialność szpitala za szkody wynikające z zaniedbania intensywnego nadzoru medycznego	564
16.9. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 2010 r., V CSK 287/09 – szkoda wyrządzona dziecku przy porodzie – wina lekarza – stosowanie zarzuconej metody leczenia	568
16.10. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 8 stycznia 2013 r., I ACa 624/12 – szkoda wyrządzona dziecku przy porodzie – ciąża bliźniacza	576
16.11. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 9 lipca 2015 r., I ACa 298/15 – odpowiedzialność szpitala za szkodę wyrządzoną przy porodzie	586

Rozdział 17

Roszczenia z tytułu <i>wrongful conception, wrongful birth, wrongful life</i>	593
17.1. Uwagi wprowadzające	595
17.2. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 6 maja 2010 r., II CSK 580/09 – roszczenie odszkodowawcze przysługujące rodzicom upośledzonego dziecka	597
17.3. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 4 lipca 2008 r., I ACa 278/08 – prawo rodziców do podjęcia decyzji o przerwaniu ciąży w przypadku ciężkiego i nieodwracalnego uszkodzenia płodu, roszczenie odszkodowawcze rodziców	606
17.4. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 13 października 2005 r., IV CK 161/05 – dochodzenie przez rodziców roszczeń odszkodowawczych w przypadku urodzenia dziecka upośledzonego	613

17.5. Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 lutego 2006 r., III CZP 8/06 – odpowiedzialność za bezprawne uniemożliwienie dokonania zabiegu przerwania ciąży będącej następstwem gwałtu	622
17.6. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 21 listopada 2003 r., V CK 16/03 – odszkodowanie w razie bezprawnego uniemożliwienia dokonania zabiegu przerwania ciąży	627
17.7. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 12 maja 2015 r., I ACa 204/15 – prawo do planowania rodziny, uprawnienie do legalnego przerwania ciąży	632

Rozdział 18

Zapłodnienie <i>post mortem</i>	640
18.1. Uwagi wprowadzające	640
18.2. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 29 lipca 2009 r., I ACa 308/09 – zapłodnienie <i>in vitro post mortem</i>	642

Rozdział 19

Wynagrodzenie szkody wyrządzonej przy leczeniu	649
19.1. Uwagi wprowadzające	650
19.2. Odesłanie	656
19.3. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2011 r., III CSK 279/10 – wysokość zadośćuczynienia za doznaną krzywdę	657
19.4. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 7 października 2010 r., I ACa 896/10 – zakres doznanych krzywd jako podstawa do określenia wysokości zadośćuczynienia	666
19.5. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 17 czerwca 2009 r., IV CSK 37/09 – zasądzenie renty na rzecz małoletniego z tytułu zwiększonych potrzeb	674
19.6. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2007 r., I CSK 384/07 – prawo żądania wyłożenia z góry sumy potrzebnej na koszty leczenia poszkodowanego	681

19.7. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 21 listopada 2007 r., I ACa 617/07 – wina personelu medycznego, rozmiar zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, zachowanie lekarzy mające wpływ na poczucie krzywdy poszkodowanego	687
19.8. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 20 kwietnia 2006 r., IV CSK 99/05 – rozmiar krzywdy i jego wpływ na wysokość zadośćuczynienia	692
19.9. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 10 marca 2006 r., IV CSK 80/05 – miarkowanie wysokości zadośćuczynienia, funkcja kompensacyjna zadośćuczynienia	698
19.10. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 29 września 2005 r., I ACa 510/05 – obowiązki lekarzy i personelu medycznego, kompensacyjna funkcja zadośćuczynienia	706
19.11. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 9 marca 2001 r., I ACa 124/01 – wina lekarza, wpływ przestępczego działania lekarza na rozmiar krzywdy doznanej przez pacjenta	711
19.12. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 1969 r., II CR 294/69 – zarzut przyczynienia się pacjenta do powstania lub zwiększenia szkody	717
19.13. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 27 kwietnia 2012 r., V CSK 142/11 – zadośćuczynienie pieniężne za naruszenie praw pacjenta	724
19.14. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 9 marca 2012 r., I CSK 281/11 – zadośćuczynienie pieniężne na rzecz rodziców dziecka, które urodziło się martwe (art. 446 § 4 k.c.)	731
19.15. Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2013 r., III CZP 74/13 – dziedziczenie roszczenia o zadośćuczynienie za doznaną krzywdę osób najbliższych (art. 446 § 4 k.c.)	740
19.16. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 12 grudnia 2007 r., I ACa 552/07 – zadośćuczynienie pieniężne za naruszenie praw pacjenta i prawo do informacji	746

19.17. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 16 kwietnia 2015 r., I CSK 434/14 – zadośćuczynienie na rzecz poszkodowanych w stanie wegetatywnym na skutek „śpiączki mózgowej”	753
19.18. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 10 marca 2015 r., VI ACa 651/14 – zadośćuczynienie pieniężne za naruszenie praw pacjenta i prawo do informacji	768
19.19. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 9 grudnia 2015 r., I ACa 1318/15 – zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę (art. 446 § 4 k.c.) i odszkodowanie z tytułu pogorszenia sytuacji życiowej (art. 446 § 3 k.c.)	776

Rozdział 20

Przedawnienie roszczeń	784
20.1. Uwagi wprowadzające	784
20.2. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 2011 r., III CSK 236/10 – ustalenie początku biegu przedawnienia	787
20.3. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 16 listopada 2005 r., V CK 349/05 – usprawiedliwiona zwłoka w wytoczeniu powództwa, zarzut nadużycia prawa (art. 5 k.c.)	793
20.4. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 21 maja 2003 r., IV CKN 378/01 – bieg terminu przedawnienia	799

Rozdział 21

Odpowiedzialność Narodowego Funduszu Zdrowia	805
21.1. Uwagi wprowadzające	805
21.2. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 8 sierpnia 2007 r., I CSK 125/07 – obowiązek ponoszenia kosztów leczenia osób nieubezpieczonych przez NFZ	809
21.3. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 2005 r., I CK 18/05 – zapłata przez NFZ za pozaumowne i ponadlimitowe świadczenia zdrowotne	815

Rozdział 22

Dokumentacja medyczna	821
22.1. Uwagi wprowadzające	821
22.2. Głosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 17 września 2013 r., II OSK 1539/13 – dostęp osoby bliskiej do dokumentacji medycznej zmarłego pacjenta ...	827

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

- k.c. – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 380 z późn. zm.)
- KEL – uchwała Nadzwyczajnego II Krajowego Zjazdu Lekarzy z dnia 14 grudnia 1991 r. w sprawie Kodeksu Etyki Lekarskiej (tekst jedn.: obwieszczenia nr 1/04/IV Prezesa Naczelnej Rady Lekarskiej z dnia 2 stycznia 2004 r.)
- k.k. – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 1137 z późn. zm.)
- Konstytucja – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.)
- k.p. – ustawa z dnia 26 czerwca 1964 r. – Kodeks pracy (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 1666 z późn. zm.)
- k.p.c. – ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 1822 z późn. zm.)
- k.r.o. – ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 2082 z późn. zm.)
- k.w. – ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 1094 z późn. zm.)
- k.z. – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 598 z późn. zm.)

u.p.p.	- ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 186 z późn. zm.)
ustawa o świadczeniach opieki zdrowotnej	- ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 581 z późn. zm.)
ustawa o ZOZ	- ustawa z dnia 30 sierpnia 1991 r. o zakładach opieki zdrowotnej (tekst jedn.: Dz. U. z 2007 r. Nr 14, poz. 89 z późn. zm.) – nie obowiązuje
u.z.l.	- ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 464 z późn. zm.)

Czasopisma i wydawnictwa promulgacyjne

LEX	- system informacji prawnej Wydawnictwa Wolters Kluwer
NP	- Nowe Prawo
OSA	- Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNC	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna (od 1995 r.)
OSNCP	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna, Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (od 1963 r. do 1994 r.)
OSP	- Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPiKA	- Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
Pal.	- Palestra
PiM	- Prawo i Medycyna
PiP	- Państwo i Prawo
POSAG	- Przegląd Orzecznictwa Sądu Apelacyjnego w Gdańsku
PS	- Przegląd Sądowy
PUG	- Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
Zb. Orz.	- Zbiór Orzecznictwa

Inne

NFZ	- Narodowy Fundusz Zdrowia
NSA	- Naczelny Sąd Administracyjny
NZOZ	- niepubliczny zakład opieki zdrowotnej
SA	- Sąd Apelacyjny
SN	- Sąd Najwyższy
SO	- Sąd Okręgowy
ZOZ	- zakład opieki zdrowotnej
ZUS	- Zakład Ubezpieczeń Społecznych

WSTĘP

W ostatnich kilkudziesięciu latach nastąpił w Polsce olbrzymi rozwój prawa medycznego. Dotychczasowe ustawodawstwo medyczne było przestarzałe (niektóre akty prawne pochodziły jeszcze sprzed II wojny światowej), niepełne i niedostosowane do standardów międzynarodowych i europejskich. Brak było także wielu unormowań, gdyż często prawo nie nadążało za medycyną. To powodowało stan niepewności prawnej, zarówno dla pacjentów, jak i lekarzy. Stworzenie nowego ustawodawstwa zasługuje na uznanie, choć ciągle nie ma niektórych regulacji prawnych, a część istniejących rozwiązań wymaga zmian i uzupełnień.

Nowe ustawodawstwo medyczne zwiększyło znacznie ochronę praw pacjenta zgodnie z konwencjami międzynarodowymi i deklaracjami praw pacjenta, rekomendacjami i rezolucjami Rady Europy i Parlamentu Europejskiego, a także wyrokami Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Stał się on podmiotem zabiegów medycznych, uzyskał prawo samodecydowania w sprawach własnego zdrowia i integralności jego osoby. Wielkie osiągnięcia ma także w tym przedmiocie judykatura, a w szczególności wyroki Sądu Najwyższego tworzące trwałą linię orzecznictwa. Zostały wydane liczne orzeczenia dotyczące zgody pacjenta na zabieg medyczny, obowiązku lekarzy poinformowania pacjenta o ryzyku i skutkach zabiegu, błędzie sztuki lekarskiej, winy lekarzy i szpitali, zakażeń szpitalnych, odpowiedzialności lekarzy i zakładów leczniczych za szkody wyrządzone przy leczeniu i za naruszenie praw pacjenta, związku przyczynowego i ciężaru dowodu w „procesach lekarskich”, odszkodowania i zadośćuczynienia

za doznaną krzywdę, przedawnienia roszczeń, odpowiedzialności Narodowego Funduszu Zdrowia za pozaumowne i pozalimitowe świadczenia zdrowotne i wielu innych kwestii.

Doszły też nowe zagadnienia związane z rozwojem nauki i techniki medycznej, jak problem badań prenatalnych i preimplantacyjnych, roszczenia z tytułu *wrongful conception*, *wrongful birth*, *wrongful life*, zapłodnienie *in vitro*, zapłodnienie *post mortem*, zabiegi sterylizacji, które trafiają na wokandy sądowe.

Do znacznej części orzeczeń sądowych w sprawach medycznych napisałem glosy, które, choć publikowane w czasopismach prawniczych („Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych”, „Orzecznictwo Sądów Polskich”, „Nowe Prawo”, „Przegląd Sądowy”, „Prawo i Medycyna”) w różnym czasie, są na ogół nadal aktualne, mimo niekiedy zmienionych podstaw prawnych. W niniejszym opracowaniu zostały przedstawione tezy orzeczeń wraz z glosami (z uwagi na objętość opracowania pominięto uzasadnienia orzeczeń) i komentarzami wprowadzającymi. W trzecim wydaniu dokonano uzupełnienia literatury i komentarzy oraz dodano glosy do najnowszych orzeczeń sądowych.

Rozdział 1

PODSTAWY ODPOWIEDZIALNOŚCI CYWILNEJ LEKARZA I ZAKŁADU LECZNICZEGO

Literatura:

Bagińska E., *Odpowiedzialność odszkodowawcza za wykonywanie władzy publicznej*, Warszawa 2006; **Bagińska E.**, *Umowy o udzielanie świadczeń zdrowotnych zawierane między NFZ a świadczeniodawcami (w:) System Prawa Prywatnego*, t. 9, *Prawo zobowiązań – umowy nienazwane*, red. W.J. Katner, Warszawa 2010; **Bagińska E.**, *The New Extra-Judicial Compensation System for Victims of Medical Malpractice and Accidents in Poland*, *Journal of European Tort Law* 2012, t. 3, nr 1; **Bączyk M.**, *Odpowiedzialność deliktowa lekarza i samodzielnego zakładu opieki zdrowotnej za szkodę wyrządzoną przy leczeniu – w najnowszym orzecznictwie Sądu Najwyższego*, PS 2011, nr 7–8; **Bączyk-Rozwadowska K.**, *Medical Malpractice and Compensation in Poland*, *Chicago Kent Law Review* 2011, t. 86, nr 3; **Bączyk-Rozwadowska K.**, *Odpowiedzialność cywilna za szkody wyrządzone przy leczeniu*, wyd. II, Toruń 2013; **Drozdowska M.**, *Cywilnoprawna ochrona praw pacjenta*, Warszawa 2007; **Hübner A., Drost H.**, *Ärztliches Haftpflichtrecht*, Berlin–Göttingen–Heidelberg 1955; **Karkowska D.**, *Prawa pacjenta*, wyd. II, Warszawa 2009; **Karkowska D.**, *Ustawa o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta. Komentarz*, Warszawa 2010; **Koch B.A.** (red.), *Medical Liability in Europe. A Comparison of Selected Jurisdictions*, Berlin–Boston 2011; **Mémeteau G.**, *Cours de droit médical*, Bordeaux 2006; **Nelson-Jones R., Burton F.**, *Medical Negligence Case Law*, Londyn 1990, s. 12–13; **Nesterowicz M.**, *Ewolucja odpowiedzialności publicznego zakładu leczniczego za szkody wyrządzone*

dzone przy leczeniu. *Odpowiedzialność Kas Chorych i państwa*, PiM 1999, nr 2 (vol. 1); Nesterowicz M., *Odpowiedzialność cywilna za szkody wyrządzone przy leczeniu w prawie francuskim (według ustawy z 4 marca 2002 r. o prawach pacjentów)*, PiM 2002, nr 12; Nesterowicz M., *Przemiany odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone przy leczeniu (od odpowiedzialności cywilnej do ubezpieczeniowej i gwarancyjnej)*, PiP 2002, z. 3; Nesterowicz M., *Szwedzki system ubezpieczenia na rzecz pacjentów*, PiM 2002, nr 12; Nesterowicz M., *Odpowiedzialność cywilna publicznego zakładu opieki zdrowotnej za wyrządzoną szkodę w świetle kodeksu cywilnego i art. 77 ust. 1 Konstytucji RP*, PiM 2004, nr 2; Nesterowicz M., *Prawo wobec lekarza (od starożytności do czasów współczesnych)*, PiM 2010, nr 3; Nesterowicz M., *Ewolucja odpowiedzialności cywilnej lekarza w prawie francuskim (w:) Księga Pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Prof. dr. hab. Bogusława Gawlika*, Warszawa 2012; Nesterowicz M., *Odpowiedzialność cywilna zakładu opieki zdrowotnej za lekarza jako podwładnego*, PiP 2008, z. 9; Nesterowicz M., *Umowy o świadczenie usług medycznych (w:) System Prawa Prywatnego*, t. 9, *Prawo zobowiązań – umowy nienazwane*, red. W.J. Katner, Warszawa 2010; Nesterowicz M., *„Procesy lekarskie” w orzecznictwie europejskim (w latach 2004–2008, wybrane zagadnienia)*, PiM 2011, nr 1; Nesterowicz M., *Prawo medyczne*, wyd. XI, Toruń 2016; Nesterowicz M., Bagińska E., Exter A. den, *Medical Law Poland*, wyd. IV, Haga–Londyn–Nowy Jork 2013; Nesterowicz M., *Przegląd orzecznictwa europejskiego w sprawach medycznych (w latach 2009–2011 – wybrane orzeczenia)*, PS 2013, nr 2; **Nesterowicz M., Wałachowska M.**, *Odpowiedzialność za szkody wyrządzone przy leczeniu w związku z nowym pozasądowym systemem kompensacji szkód medycznych (w:) Kompensacja szkód wynikłych ze zdarzeń medycznych. Problematyka cywilnoprawna i ubezpieczeniowa*, red. E. Kowalewski, Toruń 2011; *Principles of European Tort Law. Text and Commentary*, tł. E. Bagińska, Wiedeń 2005; **Rembieliński A.**, *Odpowiedzialność cywilna za szkody wyrządzone przez podwładnego*, Warszawa 1971; **Safjan M.**, *Prawo i medycyna*, Warszawa 1998; **Sośniak M.**, *Cywilna odpowiedzialność lekarza*, wyd. III, Warszawa 1989; **Śliwka M.**, *Prawa pacjenta w prawie polskim na tle prawno-porównawczym*, wyd. II, Toruń 2010; Śliwka M., *Wybrane czynniki determinujące działalność wojewódzkich komisji orzekających o zdarzeniach medycznych*, PiM 2012, nr 3–4; **Świdarska M.**, *Zgoda uprawnionego a postępowanie przed wojewódzkimi komisjami odszkodowawczymi (w:) Kompensacja szkód wynikłych ze zdarzeń medycznych. Problematyka cywilnoprawna i ubezpieczeniowa*,

red. E. Kowalewski, Toruń 2011; **Tourneau P. le**, *Droit de la responsabilité et des contrats*, wyd. VII, Paryż 2008; **Vansweevelt T.**, *La responsabilité civile du médecin et de l'hôpital*, Bruksela 1996; **Wałachowska M.** (w:) *Ustawa o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta. Komentarz*, red. M. Nesterowicz, Warszawa 2009.

1.1. Uwagi wprowadzające

1. Lekarz i zakład leczniczy ponoszą odpowiedzialność cywilną za szkody wyrządzone pacjentowi, a w razie jego śmierci osobom bliskim (art. 444–449 k.c.), na zasadzie winy. Odpowiedzialność ta może być deliktowa (art. 415 i n. k.c.) lub kontraktowa (art. 471 k.c.) w razie zawarcia umowy z pacjentem (np. przez lekarza wykonującego prywatną praktykę lub przez niepubliczny zakład leczniczy). W tym ostatnim przypadku dochodzi do zbiegu odpowiedzialności (art. 443 k.c.), gdyż szkoda na osobie (uszkodzenie ciała, rozstrój zdrowia, cierpienia fizyczne i krzywda moralna) będąca niewykonaniem lub nienależytym wykonaniem zobowiązania, jest zawsze czynem niedozwolonym¹. Wszelkie klauzule wyłączające lub ograniczające odpowiedzialność lekarza (zakładu) za szkody na osobie pacjenta należy uznać za nieważne (art. 58 § 2 k.c.), a jeżeli zostały zawarte w umowie, to stanowią niedozwolone postanowienia (art. 385³ pkt 1 k.c.). Niedozwolonym jest również postanowienie, które wyłącza lub istotnie ogranicza odpowiedzialność wobec pacjenta za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy o leczenie (art. 385³ pkt 2 k.c.).

Przez całe dziesięciolecia, pod rządem kodeksu zobowiązań, odpowiedzialność lekarza i zakładu była „podzielona”. Lekarz ponosił odpowiedzialność za winę w zakresie diagnozy i terapii (błędu

---

¹ Zob. M. Nesterowicz, *Umowy o świadczenie usług medycznych* (w:) *System Prawa Prywatnego*, t. 9, *Prawo zobowiązań – umowy nienazwane*, red. W.J. Katner, Warszawa 2010, s. 360 i n.; M. Sośniak, *Cywilna odpowiedzialność lekarza*, wyd. III, Warszawa 1989, s. 7 i n. Co do odpowiedzialności lekarzy i zakładów leczniczych w krajach europejskich – zob. raporty w: *Medical Liability in Europe. A Comparison of Selected Jurisdictions*, red. B.A. Koch, Berlin–Boston 2011.

Mirosław Nesterowicz – profesor zwyczajny doktor habilitowany nauk prawnych; wykładowca na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; specjalista z zakresu prawa cywilnego; autor wielu publikacji z tej dziedziny, a także z prawa turystycznego.

W książce przedstawiono komentarze i glosy do orzeczeń sądowych odnoszących się do prawa medycznego. Zostały one opublikowane w czasopismach prawniczych, a w niniejszym opracowaniu ułożono je tematycznie i ujęto w rozdziały poświęcone poszczególnym zagadnieniom. Glosy dotyczą:

- podstaw prawnych odpowiedzialności lekarza i zakładu leczniczego,
- winy lekarza,
- błędu sztuki lekarskiej,
- związku przyczynowego,
- ciężaru dowodu w „procesach lekarskich”,
- zgody pacjenta na zabieg medyczny,
- obowiązku informacji wobec pacjenta,
- poszczególnych przypadków odpowiedzialności szpitala i lekarza za wyrządzone pacjentowi szkody,
- odszkodowania i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę,
- roszczeń z tytułu *wrongful conception*, *wrongful birth*, *wrongful life*,
- przedawnienia roszczeń,
- odpowiedzialności Narodowego Funduszu Zdrowia, jak również wielu innych istotnych zagadnień pojawiających się na wokandach sądowych.

Aktualne trzecie wydanie książki zostało poszerzone o nowy rozdział na temat dokumentacji medycznej. Dokonano również uzupełnienia literatury i komentarzy oraz dodano glosy do najnowszych orzeczeń sądowych.

Publikacja jest skierowana do szerokiego kręgu odbiorców, a zwłaszcza: adwokatów, radców prawnych, sędziów, aplikantów zawodów prawniczych, lekarzy, a także do studentów prawa i kierunków medycznych.

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01

ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL

WWW.PROFINFO.PL

ISBN 978-83-8092-932-6

CENA 169 Zł (W TYM 5% VAT)